

KØBENHAVNS KOMMUNES MONUMENTER I BYRUMMET

En redegørelse om tradition og fornyelse

INDHOLDSFORTEGNELSE

INDLEDNING

RESUMÉ

BESKRIVELSE

Typer og funktioner

Historisk vue: Tilløb til en redegørelse for monumentområdet

RETNINGSLINJER

Erhvervelser

Overblik

Hvilke krav bør et monument opfylde?

Helhedssyn og planlægning

Midlertidige tiltag

Fornyelse

Placering

Sammenhæng

Kendte personer

Den tematiske tilgang

Forhold, der har betydning for et monuments placering

Belysning

Stedets ånd

Ændringer i et monuments opstilling

"Afdankede" monumenter?

Opstilling af monumenter på privat fællesvej og andre offentligt

tilgængelige områder

Bevaring og vedligeholdelse

Skader

Behandlingsmetoder og forebyggende foranstaltninger

Formidling

Skiltning

Hjemmeside

Rådgivning

Netværk og samarbejder

Æstetisk og praktisk rådgivning

Konservatorrådgivning

Andre samarbejdspartnere og entreprenører

Økonomi

Løbende vedligehold

INDLEDNING

Formålet med dette skrift er at formulere et samlet, overordnet sæt retningslinjer for håndteringen af monumenter i det offentlige rum. Samtidig skal der gives et signalement af de spørgsmål, der stilles, og de holdninger, der rører sig i tiden i forhold til både den gamle og den nye kunst. Kan det overhovedet lade sig gøre at skabe en kontinuitet mellem det eksisterende og samtidskunsten? Netop spørgsmålene om bevaring og fornyelse er omdrejningspunkter i denne diskussion om det offentlige byrums skulpturelle udsmykning. Det er kommunens ønske proaktivt at bane vej for samtidskunsten i det offentlige byrum for derigennem at tilføje det nye og overraskende udtryk. Samtidskunstens væsen er at være nyskabende, eksperimenterende og gerne debatskabende. Den nye kunsts væsen kan og må afspejle det multikulturelle og polariserede bysamfund, hvor modsætninger mødes i form af kommercielle, politiske og sociale problemstillinger. Det eksperimenterende kan endvidere aflæses i anvendelsen af nye medier og materialer. Netop i smagsspørgsmål er det dog vanskeligt at opstille entydige mål og visioner, idet kunstnerisk kvalitet som bekendt ikke er direkte målbar. Behovet for en redegørelse for monumentområdet kan ses i lyset af en række aktuelle sager og tiltag. Et offentligt monuments placering eller flytning afføder ofte en lige så hæftig debat som selve værkets indhold.

Teknik- og Miljøforvaltningen tillader ikke sjældent midlertidige opstillinger af kunst i byrummet. Man har således tidligere set vægtige værker af Fernando Botero og Louise Bourgeois opstillet på centrale pladser i Indre By. I forbindelse med klimakonferencen COP 15 i 2009 blev der opstillet 14 kunstnerisk dekorede globusser for at formidle konferencens budskab. Endvidere har byen set såvel *Cow Parade* i 2007 og *Elephant Parade* i 2011, ligesom man i 2010 op mod jul kunne se dekorede juletræer i glasfiber. Disse tiltag har et velgørende formål, men er for det meste af tvivlsom kunstnerisk værdi. Når der hen over en sommer står mere end 50 køer eller 102 elefanter i Indre By, bliver det et dominerende træk, der ikke nødvendigvis bidrager til byens forskønnelse.

Monumenterne, der permanent er opstillet i det offentlige byrum udgør tilsammen en mangfoldighed i deres udsagn og betydning, der for mange mennesker er en daglig kilde til glæde. De fleste er interesseret i vores kultur og identitet, og monumenterne hører til de mest synlige udtryk for disse. Det almenmenneskelige budskab udmøntet i såvel fortællingen som de skulpturelle kvaliteter har betydning for monumentets medvirken til at give byen identitet. I fortællende eller symbolsk form kan det belyse byens eller nationens historie gennem referencer til historiske hændelser. Eller det kan fremstille personer, der er blevet kendte for deres virke og haft betydning for f.eks. den kulturelle og nationale identitetsdannelse.

Mødet med et offentligt monument er på den måde forbundet med både dannelsesmæssige og pædagogiske aspekter. Ikke alle monumenter er skabt som mindesmærker for vigtige begivenheder eller personer. En del monumenter er skulpturer, der udelukkende refererer til sig selv og som rene kunstværker alene har til opgave at udsmykke byen. Dermed være ikke sagt, at et betydningsfuldt mindesmærke ikke også kan være et betydeligt kunstværk. At gavne og fornøje har igennem tiderne været et væsentligt punkt på dagsordenen, når det gjaldt om at forskønne byen med monumenter. Skulpturens rent æstetiske udsagn formidles ved den plastiske form samt overfladens struktur, glans og farve. I et plastisk kunstværk er lyset af væsentlig betydning for både fortællingen og det kunstneriske udtryk. Samspillet mellem monumentet og dets omgivelser er set i en bymæssig sammenhæng af vital betydning. Monumentet er blot et af elementerne i hele bybilledet, og som sådan skal det bringes til at

fungere optimalt. Samlet set fungerer byens mindesmærker, springvand og skulpturer som en fortælling om udviklingen af specielt den danske billedhuggerkunst gennem de seneste 150 år.

Den første egentlige redegørelse for monumentområdet i Københavns Kommune blev formuleret og vedtaget af det daværende Bygge- og Teknikudvalg i 2004, efter at der gennem årene havde været arbejdet ud fra varierende fremgangsmåder og retningslinjer, der naturligvis var præget af skiftende tiders smag, ønsker og muligheder.

RESUMÉ

Monumenternes typologi og funktioner beskrives, og i et kort, historisk rids gøres rede for Københavns Kommunes forskellige overvejelser og holdninger på monumentområdet gennem årene.

Procedurerne omkring nyerhvervelser forklares, og der opstilles retningslinjer for, hvilke kunstværker, der opstilles hvor, og hvorfor. Den særlige problematik omkring nyerhvervelser i form af gaver og overdragelser behandles, og kriterierne for nyopstilling beskrives. Bestanden og fordelingen af byens skulpturelle udsmykning diskuteres ud fra idéen om markante kunstnerisk islæt, der samler byrummet i æstetisk tilfredsstillende helhedsbilleder. Endvidere redegøres der for fremgangsmåder for midlertidige udsmykninger i byrummet.

Både ved nyerhvervelser og i forhold til allerede eksisterende monumenter er der nogle grundlæggende spørgsmål, der skal besvares:

- Er erhvervelsen væsentlig?
- Bør monumentet bibeholde sin placering?
- Er der en sammenhæng mellem monumentets betydningsbærende og identitetsskabende kraft og dets æstetiske udtryk, også i forhold til omgivelserne?

Der opstilles kriterier og procedurer for ovennævnte punkter, og der redegøres endvidere for de forhold, der har konsekvens for et monuments placering:

- Det æstetiske udtryk
- Samspillet med det omgivende rum (skalaforhold, materialer, farver)
- Lyset som medskabende og fortolkende faktor (naturligt og kunstigt lys)
- Stedets ånd
- Den tematiske indgang

I byrummet står der en del værker, hvis berettigelse som offentlig udsmykning kan drages i tvivl ud fra forskellige kriterier:

- Værket savner kunstnerisk prægning
- Værkets bevaringstilstand lever ikke op til standarden
- Værkets betydningsindhold kan ikke længere umiddelbart aflæses eller forstås (har mistet sin almengyldighed eller er gået af mode)
- Værkets tilknytning til et specifikt sted er gået tabt (fortællingen passer ikke længere til stedets ånd)
- Det omgivende byrum er undergået radikale ændringer

Der redegøres for de følelsesmæssige, praktiske og økonomiske konsekvenser ved flytning eller fjernelse af et monument. En særlig problematik udgør håndteringen af monumenter til minde om kendte personer eller begivenheder. Det kan være:

- Personer, hvis indsats i samtiden eller umiddelbart efter er blevet højt vurderet, men som i eftertiden have tabt terræn i almenhedens opfattelse eller er gået i glemmebogen
- Betydningsfulde danskere eller københavnere, der endnu ikke har fået rejst et mindesmærke i det offentlige byrum
- Begivenheder, der ikke længere har historisk vægt
- Begivenheder, der har krav på at blive mindet i det offentlige byrum

Principper for en vurdering af disse forhold diskuteres ud fra et helhedssyn under hensyntagen til æstetiske, betydningsbærende og identitetsskabende faktorer.

Der redegøres for en række formidlingsmæssige forhold og tiltag omkring byens monumenter:

- Skiltning
- Teknik- og Miljøforvaltningens monumenthjemmeside
- Andre formidlingsmæssige potentialer (foldere, publikumsarrangementer, foredrag og omvisninger)
- Interesse- og debatskabende tiltag (udstillinger, skulpturfestivaler, idékonkurrencer)

Der redegøres for de bevarings- og vedligeholdelsesmæssige aspekter:

- Faktorer, der medvirker til monumenternes nedbrydning og den overlast, de på anden måde bliver udsat for
- Metoder til forebyggelse og afhjælpning af nedbrydning, skader og hærværk
- Miljømæssige hensyn, der iagttages
- Procedurer for indberetning af skader og hærværk
- Økonomiske konsekvenser
- Fredningslovgivningen

Der redegøres for muligheder og procedurer for eksterne og interne samarbejdspartnere i forbindelse med rådgivning (f.eks. i æstetiske, konserverings- og restaureringsmæssige, tekniske og driftsmæssige spørgsmål), håndværksydelse m.m. Der redegøres for de overordnede principper for anvendelse af budgetmidlerne.

Konkluderende stilles der forslag til en handlingsplan for monumentområdet.

BESKRIVELSE

Typer og funktioner

Af de omkring 700 monumenter, der pryder byens pladser og parker, ejes ca. halvdelen af Københavns Kommune. Ansvar for disse ligger i Teknik- og Miljøforvaltningen, og den monumentansvarlige er ansat i Center for Park og Natur. De resterende monumenter ligger uden for kommunens ansvarsområde, idet de dels sorteres under forskellige statslige instanser, f.eks. Slots- og Ejendomsstyrelsen, dels ejes af forskellige private.

Når talen er om monumenter, kan der skelnes mellem forskellige typer i henhold til både funktion, indhold og udtryk:

Mindesmærker kan være alt fra en simpel tavle eller en sten med en inskription til et fuldgyldigt kunstværk i form af en statue, en buste, en fortællende eller symbolsk fremstilling. Funktionen kan også udfyldes af en eksisterende genstand som f.eks. et skibsanker eller en mine, som f.eks. ved en inskription er blevet ophøjet til monument.

Som yderpunkter blandt mindesmærketyperne kan nævnes Gråbrødre Torvs beskedne granitsten med de lakoniske initialer og årstal for landsforræderen Corfitz Ulfeldt – her stod tidligere hans skamstøtte –, og det omfangsrige og kunstnerisk fuldgyldige minde over søfolkene, der i handelsflådens tjeneste mistede livet under 1. Verdenskrig, nemlig Svend Rathsacks og Iver Bentsens Søfartsmonument på Langelinie.

Springvand og andre former for monumenter, hvor vand indgår som et væsentligt element, kan være imponerende fremvisninger i ypperlig billedhuggerkunst og ingeniørsnilde, som f.eks. Gefionspringvandet, eller det kan være en vandkunst med blot et spejl bassin eller en enkelt pludrende vandstråle, som man kan opleve det på flere af byens mere intime pladser.

Monumentet som rent kunstværk spænder i København fra kopier af antikke skulpturer til fremragende eksempler på dansk billedhuggerkunst, inklusive eksempler på samtidskunst. Europæisk skulptur er i øvrigt repræsenteret ved et fåtal af værker fra renæssancen (bronzefastøbninger efter værker af Michelangelo) og det 19. århundrede, især af franske billedhuggere. Specielt i det 20. århundredes sidste halvdel er en del værker af udenlandske kunstnere kommet til. Alt i alt ejer kommunen 35 monumenter af den art.

Spændvidden i den danske billedhuggerkunst illustreres af Kai Nielsens omfattende udsmykning af Blågårds Plads på den ene side og Peter Stuhrs ”Søjle” på Vanløse Torv på den anden.

Den skulpturelle udsmykning kan også være en integreret del af et bygningsværk, som det i så udpræget grad ses på Københavns Rådhus.

Nogle monumenter har andre primære funktioner end de rent æstetiske, skønt de sagtens kan have en kunstnerisk udformning. Det gælder legeskulpturer, nulpunktsten, borner og blomsterkummer. Endelig har Teknik- og Miljøforvaltningen ansvaret for en gruppe ikke-plastiske kunstværker, f.eks. mosaikker, glasmalerier, fresker, keramiske udsmykninger og andre murdekorationer.

Skulpturerne er hovedsagelig udført i bronze og granit, begge materialer, der er bestandige over for det danske vejrlig. Lidt mere problematisk er anvendelsen af marmor, sandsten og kalksten, som er mere udsat for nedbrydning i det fri.

Historisk vue: Tilløb til en redegørelse for monumentområdet

I fundatsen til det i 1879 grundlagte legat Albertina, som var en helt igennem privat institution, fremgår det, at dets mission udelukkende var at anskaffe kunstværker ”til Pryd for offentlige Pladser og Haver i København, i Særdeleshed saadanne Steder, som man ved Plantning eller arkitektonisk Udstyrelse i harmonisk Forbindelse med Skulpturer kunne give et forædlet Præg.” Der var ikke tale om en demokratisk udvælgelse af kunstværker, men tværtimod om en helt klart formuleret kunstpolitik, hvis ophavsmand ene og alene var legatets stifter Carl Jacobsen:

”Kunstværkerne skal vælges iblandt de i Fortid og Nutid fremragende klassiske Arbejder, som maa antages at ville have Betydning gennem kommende Tider. Kunstværkerne kan være Kopier eller Originaler.” Disse formuleringer er årsagen til, at Ørstedsparken og Botanisk Have den dag i dag er prydet af bronzeafstøbninger efter nogle af de ypperste skulpturer fra den græske og romerske oldtid. Det står således også klart, at et Carl Jacobsens hovedformål med legatet var det folkeopdragende aspekt. Han ønskede, at kunstværkerne ”skulle være hver Mands Eie og være til Glæde for Alle”, og han troede på, at kunsten havde en forædlende virkning på mennesket.

Gennem det følgende århundrede opstod der flere gange behov for og tilløb til en monumentpolitik. I 1946 var den konkrete anledning diskussionen om, hvorvidt en statue af Valdemar Atterdag skulle opstilles – og hvorfor. Stadsingeniøren og stadsarkitekten havde længe følt savnet af retningslinjer på monumentområdet. Monumentet blev aldrig opstillet, og der blev heller ikke ved den lejlighed formuleret nogen decideret monumentpolitik. Men der kom nogle synspunkter på banen, som f.eks. dette fra stadsingeniøren:

”Spørgsmålet om, hvorvidt der bør opstilles et Monument for den paagældende Personlighed, bør afgøres af Magistraten, undertiden efter Konference med en upartisk Videnskabsmand ved Universitetet, inden man eventuelt anmoder Stadsing. og Stadsark. om at fremkomme med de Bemærkninger, som selve Opstillingen af Monumentet vil give dem Anledning til. Under Overvejelserne om, hvorvidt en Personlighed eller en Begivenhed bør mindes (...), bør Afgørelsen formentlig bero paa, om der kan henvises til, at den paagældende Personlighed eller Begivenhed staar levende i Folkets Erindring, uagtet det er mere end 100 Aar siden, at det Livsværk, som man vil mindes, er afsluttet. Herved vil man undgaa skadelig Paavirkning af Mennesker, hos hvem den fordummende Forfængelighed og Egoisme spiller saa stor Rolle.”

De to hovedpunkter i udsagnet handler om en sagkyndig, kunstnerisk bedømmelse af monumentet og diskussionen, om en person eller en begivenhed overhovedet er berettiget til et mindesmærke. I samme anledning opstod der i øvrigt en diskussion om placering, f.eks. i forhold til en allerede navngiven plads eller gade. Disse punkter har stadig betydning for en diskussion i dag, fordi det offentlige monument i modsætning til museets eller udstillingens mere neutrale sammenhæng altid forholder sig aktivt til det omgivende rum. F.eks. påtvinges enhver, der færdes i byrummet, et monuments eksistens. Det er ikke noget, man vælger, det er der bare. Netop derfor er det vigtigt, at monumenterne har en central betydning ud fra både den form- og indholdsmæssige synsvinkel. Det offentlige monument er som nævnt ikke nødvendigvis et mindesmærke. Man ser, at der på monumentområdet kræves noget bredere formuleringer, end en snæver monumentpolitik ville kunne bidrage med.

Diskussionen om monumenters modtagelse og opstilling fortsatte gennem 1940'erne, som det ses af et notat af juni 1949 fra kontorchef i magistratens 4. afdeling, O. Runebo. Heraf fremgår det, at borgerrepræsentationen frem til 1943 efter indstilling fra direktoratet traf afgørelse om spørgsmålet om opstilling af monumenter samt om kommunens overtagelse af vedligeholdelse m.m. Runebo fortsætter: "Da der ikke ses at have været nogen særlig begrundelse for, at man i de seneste år har undladt at forelægge sagerne for borgerrepræsentationen, og da der sædvanligvis knytter sig en vis – om end vel ret ringe – udgift til vedligeholdelse m.v. af monumenterne, ligesom det vel er naturligt, at den folkevalgte forsamling følger med i, hvad der sker af den slags opstillinger rundt om i byen, foreslås det, at fremtidigt forekommende sager indstilles til borgerrepræsentationens afgørelse." Denne praksis blev dog vist aldrig genindført, og i dag indstilles forslag om nye monumenter sædvanligvis til Teknik- og Miljøudvalget på grundlag af høringssvar fra Københavns Kommunes Billedkunstneriske Udvalg, et organ sammensat af kunstfaglige, kunstnere og politikere.

RETNINGSLINJER

Erhvervelser

Overblik

Erhvervelser af monumenter til Københavns Kommune til offentlig udstilling foregår på flere måder. Traditionelt er en erhvervelse sket enten på kommunens eget initiativ og for egen bekostning eller i form af gaver fra legater og fonde, i enkelte tilfælde fra private foreninger og enkeltpersoner. Tidligere var der i kommunen afsat særskilte midler til byens skulpturelle udsmykning, først gennem Fonden til kunstneriske Formaalets Fremme, siden gennem Københavns Kommunes Kulturfond, som tilsammen lod opstille mere end 100 offentlige monumenter i byen. Sidstnævnte fond eksisterer endnu, men dets midler rækker i dag kun undtagelsesvis til erhvervelse af skulpturer til det offentlige byrum. Mere end 60 monumenter er kommet til som gaver fra private enkeltpersoner, interessegrupper, politiske foreninger mm. Der er en særlig problematik omkring nyerhvervelser i form af gaver og overdragelser, idet der som regel fra giverens side medfølger en række ønsker og krav, det som modtager enten kan være vanskeligt at komme uden om eller honorere.

En almindeligt forekommende procedure er, at en komité på eget initiativ foranstalter en indsamling af midler til et monument. I mange tilfælde henvender komitéen sig først til kommunen, når monumentet foreligger, for at bede om tilladelse til opstilling. I forbindelse med afsløringen af et sådant monument er det almindelig praksis, at det bliver overdraget til Kommunen, som dermed påtager sig vedligeholdelsespligten.

Tidligere spillede især Legatet Albertina og Ny Carlsbergfondet en ikke ringe rolle i byens offentlige udsmykning. Disse fonde har gennem årene rejst omkring et halvt hundrede monumenter. Kommunen har nogle få deposita fra Ny Carlsberg Glyptotek og kunstnere eller deres efterkommere. Også en række andre legater og fonde, f.eks. Statens Kunstfond og Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse, har gennem årene skænket byen monumenter.

Ved enhver erhvervelse, uanset under hvilken form det sker, må man stille spørgsmålet, om der er behov for et monument af netop denne art. Her bør der atter skelnes mellem et monument,

hvis funktion primært er et mindesmærke, og en skulptur, der udelukkende opstilles for sine kunstneriske kvaliteters skyld. Som sagt kan et mindesmærke godt have kunstværdi, men det er ikke et ubetinget krav, selv om det naturligvis skal være håndværksmæssigt forsvarligt udført. Mindeankeret ved Nyhavn har ikke i sig selv et kunstnerisk udtryk, men derimod en symbolsk kraft, som taler direkte til beskueren. Det har derfor som monument samme lødighed som et kunstnerisk udformet mindesmærke eller en "rent" kunstværk.

Et andet spørgsmål, der kan stilles, er, om det offentlige rum mht. udsmykning har opnået en mætningsgrad, så der visse steder i byen i princippet ikke skal opstilles flere monumenter.

Hvilke krav bør et monument opfylde?

Der kan opstilles en række præmisser og retningslinjer for, hvilke kunstværker, der opstilles i byrummet.

En eller flere af nedenstående præmisser skal være opfyldt:

- Monumentet har en uomtvistelig kunstnerisk værdi. Det er udført af en uddannet eller anerkendt, autodidakt kunstner. Det opfylder elementære betingelser for et kunstværk, såsom overensstemmelse mellem indhold og form samt anvendelse af gode og holdbare materialer. Det må gerne indeholde et fornyende udtryk og budskab.
- Det har som mindesmærke en almengyldig appel. Det er udtryk for en mindeværdig sag. Der er overensstemmelse mellem budskabet og formen, som er udtrykt symbolsk eller kunstnerisk, gerne begge dele på én gang.
- Der er et ønske om at markere et sted som noget særligt ved at opstille et markant monument. En plads kan f.eks. i forbindelse med bygninger ligefrem "kalde på" et monument.
- Der er et ønske om at fremme kunsten, især samtidskunsten, eller at signalere en bestemt kunstpolitik.

I denne sammenhæng er det på sin plads at understrege, at der ikke gives tilladelse til at opstille monumenter over nulevende personer. I København er den eneste undtagelse fra denne regel busten af Winston Churchill, som blev opstillet i parken af samme navn i 1960, fem år før den store statsmands død. Parken kom dog først til at bære hans navn efter hans død.

Prægnans og helhed

I middelalderbyen står der en ganske stor samling betydelige kunstværker i det fri. De fleste af dem er udtryk for byens historiebevidsthed og personkult, opstået ved spontane initiativer. På visse steder kan man dog stadig savne et markant kunstnerisk islæt, der samler byrummet i et tilfredsstillende æstetisk helhedsbillede.

Midlertidige tiltag

Igennem de seneste år har det været praksis – især i den indre by – at give plads til midlertidige opstillinger af skulpturer, ofte i forbindelse med museumsudstillinger i samme periode, events eller velgørende formål. Proceduren er, at museerne på normal vis søger om tilladelse til sådanne kunstværkers opstilling i byrummet og betaler de dermed forbundne udgifter. På denne måde påkalder den pågældende museumsudstilling sig opmærksomhed, mens byen på den

anden side for en tid byder på nye kunstneriske oplevelser, ofte som et frisk pust fra den internationale kunstverden.

Mere problematiske er de midlertidige tiltag af mere tvivlsom kunstnerisk kvalitet, som f.eks. de ovenfor omtalte dekorerede dyr. Center for Trafik giver uden hensyntagen til indholdet tilladelser til opstilling af sådanne objekter, når blot de rent praktiske og lovmæssige krav er opfyldt. Da der er skabt en form for præcedens via denne liberale praksis, kan det være vanskeligt at argumentere imod sådanne tilladelser i fremtiden.

Også ved midlertidige kunstprojekter i det offentlige rum bør det kunstneriske udtryk tage udgangspunkt i miljøet og stedet, både fysisk og åndeligt, være *site specific*, for at bruge et udtryk fra samtidskunsten. Det er dog blevet almindeligt at afholde deciderede kunststillinger i det fri. Ved sådanne events anbringes et tilfældigt udvalg af kunstværker på et naturskønt sted eller et sted med anden herlighedsværdi, f.eks. Dansk Billedhuggersamfunds biennaler i Kongens Have eller Sculpture by the Sea i Århus. Værkerne fremstår løsrevet fra enhver kontekst, men som kulturel event forbundet med en rekreativ oplevelse kan det have sin berettigelse.

Man kan forestille sig, at den kunstneriske løsning i et midlertidigt opstillet kunstværk fremstår så væsentlig og karakterfuld i forhold til omgivelserne, at der opstår et ønske om at gøre værkets opstilling permanent, hvilket da også er sket i enkelte tilfælde.

Fornyelse

Forandring og fornyelse i udsmykningen af det offentlige byrum skabes ved progressiv nytænkning og en målbevidst indsats. Kommunen kan proaktivt danne fortrop i arbejdet med at udvikle nye og tidssvarende former for kunst i byrummet. Den eksperimenterende og debatskabende del af samtidskunsten kan bidrage til at aktivere det offentlige rum og således skabe mere liv i det samlede bybillede.

Placering

Både ved allerede eksisterende monumenter og nyerehvervelser skal det sikres, at såvel den betydningsbærende og identitetsskabende faktor som det æstetiske udtryk er i harmoni med omgivelserne. I visse tilfælde kan det være aktuelt at udnytte byens komplekse rum til (samtidige) kunstneriske udtryk, der omvendt står i konflikt med det omgivende miljø.

Sammenhæng

Når der er tale om et mindesmærke for en person, en begivenhed eller et sted, tilstræbes det at understøtte monumentets betydning også i forhold til placeringen. Ser man en buste eller en statue af en kendt person, vil man uvægerligt spørge sig, hvilken tilknytning denne person har til netop det sted, hvor den er opstillet. Der er fornuft i f.eks. at placere busten af astronomen Tycho Brahe for foden af Rundetårn og komponisten J.P.E. Hartmann i umiddelbar nærhed af Garnisons Kirke, hvor han fik sit første embede som organist, og på hvis kirkegård han ligger begravet. Reformationsmonumentets placering over for Frue Kirke og med Bispegården som nabo virker indlysende rigtig, ligesom mindesmærket for Grundtvigs Højskole Marielyst naturligvis står på denne bygnings oprindelige plads i Haraldsgade.

Kendte personer

Et særligt problem udgør mindesmærker for personer, hvis indsats i samtiden eller umiddelbart efter er blevet højt vurderet, men i eftertiden har tabt terræn i almenhedens opfattelse eller ligefrem er gået i glemmebogen. Her bør der løbende ske en revurdering, også set i nøje tilknytning til forholdene omkring pladsers og gaders navngivning. Det vil f.eks. være oplagt af have et monument, der refererer til Tove Ditlevsen, på pladsen af samme navn. Først for nylig fik Georg Brandes' buste en plads, men der kan stilles spørgsmålstejn ved, om monumentet og pladsen er den store åndsperson værdig. Markante personligheder som f.eks. Karen Blixen, der formentlig ikke med det første vil tabe terræn i den almene bevidsthed, har endnu ikke fået tildelt et mindesmærke i det offentlige byrum. Spørgsmålet er, om løsningen er statuer eller buster, eller om et moderne monument snarere skal forholde sig på et mere symbolsk eller abstrakt plan til den pågældende persons indsats.

Den tematiske tilgang

Visse lokaliteter i København er allerede defineret som hjemsted for en bestemt type monumenter i en slags tematiseret opstilling. Det gælder Langelinie-området, hvor der dels er opstillet monumenter, der knytter sig til det maritime, dels til Grønlands-ekspeditionerne. Churchillparken rummer monumenter, der har tilknytning til krigen i det 20. århundrede. Ørstedsparken er som nævnt prydet med bronzeafstøbninger efter antikke statuer, mens et område langs Sortedams Sø er helliget dansk, modernistisk skulptur. Udvalgelsen af disse steder er sket efter forskellige principper. De første to eksempler er således udpræget valgt pga. stedets ånd, nærheden til havnen og havet i det ene tilfælde, tilknytningen til Frihedsmuseet og Kastellet i det andet, hvorimod de sidste er valgt ud fra overvejende æstetiske principper. Dog kan man sige, at den antikke kunst traditionelt var en del af den romantiske landskabshave, hvoraf Ørstedsparken er en sen udløber. Som kirkegårdens monumenter befolker dødens rum, kan de ovennævnte tematiseringer etiketteres som hhv. havets, krigens, det antikke og det modernistiske rum.

De omtalte områder er formentlig ved at have nået en mætningsgrad med hensyn til opstilling af nye monumenter. Til gengæld er der ikke noget til hinder for, at man i fremtiden udpeger nye områder til bestemte tematiserede opstillinger. En tilbagevendende diskussion har været, om der ikke skulle rådes bod på den store koncentration af monumenter i og omkring centrum af byen og udarbejdes deciderede udsmykningsplaner for områder i byen, hvor der næsten ikke findes kunst. Der har i perioder været arbejdet systematisk med at tilgodese alle dele af byen med monumenter. Således fandt stadsarkitekten Poul Holsøe det i 1927 ønskeligt, "at der opstilles moderne dansk Skulptur i Byens nyere Kvarterer og derved at søge opnaaet en naturlig og nationalt formet Helhed i Gadebilledet." Det naturlige og det nationale er dog næppe i dag parametre, man vil opstille kunst efter. For såvel lokale som internationale kunstnere ligger der en udfordring i sammen med kommunen og områdets beboere at udvikle debat- og identitetsskabende kunstneriske udtryk, der taler til samtiden. Der bør arbejdes med "inkluderende byrum", således at flest mulige blandt lokalbefolkningen føler en identitetsmæssig tilknytning til stedets udformning, herunder den kunstneriske udsmykning.

Forhold, der har betydning for et monuments placering

Set fra en æstetisk synsvinkel er der en række forhold, der bør tages bestik af, før der tages beslutning om et monuments opstilling. Generelt bør der tilstræbes en balance i samspillet med det omgivende rum. Her tænkes især på skalaforhold, materialer og farver. I det æstetiske samspil bør der tilstræbes en harmoni mellem monumentet og det omgivende rum med dets bevoksning og belægning, dets inventar og bygninger, og der bør tages hensyn til de indbyrdes proportioner samt materiale- og farvevirkninger. Det diametralt modsatte synspunkt kan i særlige tilfælde anlægges, og et modsætningsforhold mellem rum og monument kan gøres til en pointe i sig selv, som det f.eks. ses i Stig Brøggers, Hein Heinsens og Mogens Møllers "Fredens port" i Fredensgade eller Jørgen Haugen Sørensens "Huset, der regner" på Sankt Hans Torv. Ved placeringen skal der endvidere tages hensyn til de trafikale forhold m.m. på stedet. Man kan tale om "langsomme" rum, f.eks. parker og rekreative områder, stille pladser eller gågader, og "hurtige" rum med stærk biltrafik, offentligt trafik anlæg eller livlig blandet trafik.

Belysning

Belysningsforholdene på årets og døgnets skiftende tider spiller en væsentlig rolle for oplevelsen af et plastisk kunstværks værdier med hensyn til såvel form som indhold. Hvor det naturlige dagslys mere vilkårligt har en meddigtende effekt på den kunstneriske oplevelse, kan man ved kunstige lyssætninger i langt højere grad gribe fortolkende ind og bevidst skabe en effekt. I særlige tilfælde kan kunstig belysning af monumenter – f.eks. springvand – komme på tale. En sådan bør understøtte det kunstneriske udtryk og udformes efter nøje gennemtænkte æstetiske principper. Lyset bør underbygge de lyriske eller dramatiske udsagn, der allerede findes i skulpturudtrykket. I lyssætningen skal man undgå al form for effektjageri og fortrinsvis holde sig til hvidt lys. I 2007 udarbejdede forvaltningen en belysningsstrategi for København, "Natten i byens lys", hvor også den såkaldte arkitektoniske lyssætning behandles: http://kk.sites.itera.dk/apps/kk_publicationer/pdf/473_natten_i_byens_lys_lav.pdf.

Kun ganske få af byens monumenter er belyst om aftenen, f.eks. Storke-springvandet, Gefionspringvandet og Den lille havfrue. Peter Stuhrs "Søjle" på Vanløse Torv i sig selv en dynamisk lysskulptur. Der ligger et potentiale i en udvikling af dette område. Der kan lægges en strategi for, hvilke historier, der skal formidles i byrummet om aftenen via monumenterne, men for at føre en sådan ud i livet vil der formentlig kræves særbevillinger, da den næppe vil kunne realiseres over driftsbudgetterne.

Stedets ånd

Allerede de gamle romere havde sans for begrebet *genius loci*, stedets ånd, som en betydningsfuld faktor i oplevelsen af specifikke steder. *Genius loci* var betegnelsen for den skytsånd, som ethvert hus og enhver by havde, og som man kunne anråbe. Det latinske udtryk bruges i dag især af kunstnere og arkitekter om de særlige træk ved et sted, som har varighed på trods af ændringer, skabt af den historiske udvikling. En aflæsning af stedet ånd er således ikke kun den "stemning", et bestemt sted kan udtrykke, eller de følelser, det umiddelbart kan frembringe. Der kræves endvidere en historisk indsigt for at kunne aflæse de forskellige iboende betydningslag, et bestemt sted har. Det er alle disse elementer tilsammen, der udgør stedets ånd. Som når man om visse rum og bygninger siger: "Hvis disse vægge kunne tale...", for at antyde, at her har mange livsskæbner udspundet sig. Den rette aflæsning af et byrum er

derfor en væsentlig forudsætning og indikator for, om et monument er rigtigt placeret.

Ved fastlæggelsen af et monuments placering kan også det sociale aspekt inddrages, f.eks. gennem en aflæsning af det pågældende områdes befolkningsmæssige sammensætning, således at det identitetsskabende element styrkes.

Ændringer i et monuments placering

Man kan forestille sig, at en analyse af hele monumentsituationen kunne medføre et behov for til en vis grad at få ryddet op i forældede forhold og få justeret opstillinger, så de bedre passer til det eksisterende byrum. Den tilknytning, et monument oprindeligt kan have haft til et specifikt sted, kan på et tidspunkt være gået tabt. Efter Kommunehospitalets nedlæggelse som hospital er det f.eks. ikke længere logisk at have buster af en fortjenstfuld hospitalsdirektør og en fremtrædende kirurg, hvoraf ingen i dag er alment kendte, udstillet i kompleksets haveanlæg. Det ville svare til, at man stadig havde religiøst inventar i Nikolaj Kirke, der nu anvendes som udstillingsbygning. Stedets ånd er forandret, og det bør få konsekvenser for et monuments placering. Omvendt ville en buste af f.eks. hospitalets arkitekt Christian Hansen være uløseligt bundet til det fysiske sted, hvor bygningen står, uanset hvilken funktion den måtte have.

Man kan med nogen ret hævde, at der i byrummet står en del værker, der ikke lever op til den standard, man kunne forvente af et offentligt monument. Det kan være værker, der efter gældende normer savner kunstnerisk prægnans eller er "gået af mode", eller hvis betydningsindhold ikke længere umiddelbart forstås, fordi nøglen dertil er gået tabt for den moderne besker. Værkerne har mistet deres almengyldige værdi. Skønt det er et kontroversielt emne, bør man tage hele bestanden af monumenter og deres placering i det københavnske byrum op til fornyet overvejelse ud fra et helhedssyn. Til den ende vil der være ræson i at indgå i dialog med f.eks. Slots- og Ejendomsstyrelsen, således at de ikke-kommunale monumenter ses i sammenhæng med de kommunale.

Som nævnt kan placering, flytning eller fjernelse af et monument i det offentlige rum afstedkomme endog meget stærke følelsesladede diskussioner. Dette er i sig selv grund nok til at gøre sig nøje overvejelser om ethvert tiltag af den art og i visse tilfælde ligefrem forsøge at rejse en offentlig debat, inden der tages nogen endelig afgørelse i en sådan sag. Den fagansvarlige på kommunens monumentområde kan i særlige tilfælde diskutere et monuments placering eller omplacering med et ekspertpanel eller en fokusgruppe med kyndighed på området, men beslutningen vil i sidste ende være politisk.

"Afdankede" monumenter?

Selv om et monument af en eller anden grund har mistet sin oprindelige betydnings-sammenhæng eller er blevet overhalet indenom af tidens herskende smag, er det ikke i sig selv grund nok til at forvise dem til en hengemt tilværelse på et magasin. Målet kan ikke være at fjerne eller "skrotte" dele af byens monumentbestand, som per definition er offentligt eje. Monumenterne skal som norm heller ikke tillades at "dø i skønhed" ved en bevidst tilsidesættelse af de bevaringsmæssige forpligtigelser. De tilbagevendende forslag og tanker om en "monumentkirkegård", et "lapidarium" eller et "hospice" til udtjente monumenter må generelt afvises. Man står her i et dilemma, som ikke er ukendt fra f.eks. museumsverdenen, hvor man dog for en tid kan henvise kunstværker til magasinernes mørke eller uddeponere dem

på ubestemt tid til forskellige institutioner. Men når værkerne én gang er erhvervede, kan de aldrig udskilles. Det samme må være gældende for Københavns Kommunes monumenter, i og med at de defineres som offentlig ejendom. Opmagasinerne er en dyr affære for de generelt ret omfangsrige monumenter, og de er af samme grund kun i de færreste tilfælde egnede til uddeponering. Udfordringen må i stedet være at finde den bedste placering ud fra de givne præmisser.

Det bør i denne sammenhæng noteres, at de til enhver tid gældende fredningsbestemmelser er afgørende for, om et monument overhovedet kan flyttes. Det er ikke i sig selv ønskværdigt, at så mange monumenter som muligt bliver fredede, idet det samtidig vil binde dem rent fysisk til stedet og hindre den fleksibilitet, der er nødvendig i en levende byorganisme, der forsøger at tilpasse sig skiftende tiders behov. Vedligeholdelses- og bevaringsforpligtelsen sikrer alene, at monumenternes tarv bliver tilgodeset.

Siden 1918, da den første bygningsfredningslov blev vedtaget, er kun fem københavnske monumenter blevet fredet. Det drejer sig om Frederik V's og Christian V's rytterstatuer på hhv. Amalienborg Slotsplads og Kongens Nytorv, Caritasspringvandet på Gammel Torv, Frihedsstøtten og Niels Juel. De to første sorteres under Slots- og Ejendomsstyrelsen, mens de tre sidste tilhører Københavns Kommune.

Opstilling af monumenter på privat fællesvej og andre offentligt tilgængelige områder. Teknik- og Miljøforvaltningens monumentkyndige træder til som rådgiver i forbindelse med planer om opstilling af et monument i det offentlige byrum, også selv om kommunen ikke er direkte part i sagen, f.eks. som initiativtager eller ejer. Når private virksomheder eller interessegrupper tager initiativ til opstilling af et monument på privat, men offentligt tilgængeligt område, iagttages de samme forholdsregler af æstetisk såvel som praktisk art, som gør sig gældende ved et offentligt monument.

Den monumentkyndige tages også med på råd, når andre af kommunens forvaltninger har til hensigt at opstille et monument i det offentlige byrum.

Bevaring og vedligeholdelse

Skader

De bevarings- og vedligeholdelsesmæssige aspekter ved byens monumenter kræver den største bevågenhed. En helt speciel problematik, der gælder for værker, der står i det fri, er, at de er udsat for det danske vejrligs og storbyforureningens nedbrydende virkninger året rundt. Desuden er nogle monumenter – ofte pga. deres ideologiske eller politiske indhold – i særlig grad ofre for hærværk, først og fremmest i form af graffiti. Men der kan også være helt banale grunde til, at monumenter dækkes af graffiti. F.eks. inviterer større, glatte flader oftere til denne praksis.

Graffiti griber forstyrrende ind i den æstetiske oplevelse, men er som regel ikke i sig selv nogen større trussel mod monumentets eksistens. Intensiteten af graffitiangrebene varierer fra år til år op hænger ofte sammen med andre samfundsmæssige faktorer. Ved truslerne om

Christianias lukning og efter nedrivningen af Ungdomshuset på Jagtvej fulgte således en mærkbar bølge af graffitiangreb i kølvandet.

Monumenternes placering i det fri er desuden årsag til, at de bliver udsat for forskellige former for overfladesnavs, f.eks. forårsaget af storbyforurening, alger og fugleekskremer.

Et særligt problem er forbundet med springvandsskulpturer, der pga. vandets kalkindhold med tiden kan få en skæmmende belægning.

Visse monumenter er pga. deres placering i byrummet særligt udsatte for påkørsel. Dette sker ofte i forbindelse med varekørsel, men desværre også pga. ulovlig eller ureglementeret kørsel og parkering.

Af og til kan ydre faktorer gribe forstyrrende ind i et monuments æstetiske oplevelse, f.eks. en uheldig placering af byrumsinventar (skraldespande, bænke, lamper), forstyrrende ledninger eller dårlig subsidiært uhensigtsmæssig gartnerisk vedligeholdelse. Af samme grund gives der afslag til projekter af reklamemæssig art eller af en karakter, der griber ind i monumenterne på en for dem uvedkommende måde. Det kan være en morsom tanke at klæde en statue ud i forbindelse med en modemesse eller lade et springvand indgå i en teaterforestilling eller happening, men kun undtagelsesvis bidrager sådanne tiltag til en bedre forståelse af kunstværket.

Langt værre er den langsomme nedbrydning, som ofte først sent opdages, og hvis udbedring tilsvarende sent bliver sat i værk, idet konserveringsarbejder som regel kræver grundige forundersøgelser. Dette kan have alvorlige konserveringsmæssige og økonomiske konsekvenser.

De faktorer, der medvirker til monumenternes nedbrydning og den overlast, de på anden måde bliver udsat for, kan der ikke ændres stort på. Til gengæld kan de forebyggende metoder hele tiden forbedres, lige så vel som konserverings- og restaureringsmetoder løbende udvikles i takt med teknologiske landvindinger.

Behandlingsmetoder og forebyggende foranstaltninger

Der findes gode metoder både til afrensning af graffiti og efterfølgende overfladebeskyttelse. De skånsomste metoder bør til en hver tid anvendes, både af hensyn til monumenterne og miljøet. Ved en overfladebeskyttelse med f.eks. PSS 20, som er en biologisk nedbrydelig, vegetabilsk opløsning, lettes afrensningen af påfølgende graffiti betydeligt. Dette sker udelukkende ved anvendelse af varmt vand, hvorfor behandlingen er helt uden miljømæssige konsekvenser. Øvrigt overfladesnavs, især alger, der forårsager en skæmmende grøn overflade, fjernes også med miljøvenlige midler. Almindeligt overfladesnavs fjernes normalt kun ved særlige lejligheder, f.eks. i forbindelse med jubilæer, kransenedlæggelser og andre højtideligholdelser omkring et monument.

Når et monument er blevet beskadiget ved påkørsel, eller der er fare derfor, bør der træffes foranstaltninger for at afspærre området på en måde, der skønnes æstetisk forsvarlig, f.eks. med borner, bænke o. lign.

I øvrigt er en række af monumenternes sokler forvitrede eller på anden måde ramponerede, bl.a. ved påkørsel og hærværk. I mange tilfælde må soklen betragtes som en integreret del af det kunstneriske udtryk. Under alle omstændigheder er soklens fornemste opgave at fremhæve kunstværkets æstetiske kvaliteter, på samme måde, som en pryddramme fremhæver et billede.

Fjernelse af kalkaflejringer på monumenter af såvel bronze som sten sker ligeledes med skånsomme midler, som regel en citronsyreopløsning, der ved stille overrisling langsomt opløser det hårde kalklag. Eddikesyre er en anden mulighed. En efterfølgende voksbehandling, som bør gentages ca. hvert 5. år, hindrer kalkaflejringen direkte på overfladen og kan derfor lettere afrenses. En særlig problematik udgør bronzegenstandene, som pga. påvirkninger fra udendørsmiljøet ofte har en ujævn patina, der kan gribe forstyrrende ind i den æstetiske oplevelse af værket. Her kan en afrensning og genpatinering komme på tale.

Monumenter, der er særligt udsatte for de nedbrydende virkninger udendørs, f.eks. pga. materialets skrøbelighed, kræver særlig opmærksomhed. Dette kan forebygges ved, at en konservator inddrages i de løbende rutinemæssige syn, således at nedbrydning og skader kan opdages på et tidligt stadium og tages i opløbet. Under alle omstændigheder vil det være hensigtsmæssigt, at der med enhver konservering følger en vedligeholdelsesplan.

Der bør iagttages en særlig driftsmæssig bevågenhed omkring monumenter i byens parker og andre grønne områder. For at sikre frit udsyn til monumenterne holdes der løbende kontrol med, at beskæring af træer og buske samt græsslåning lever op til dette ønske, og at byrumsinventaret er placeret harmonisk i forhold til monumentet. Uheldig ledningsføring i luften bør ligeledes af æstetiske grunde så vidt muligt undgås i nærheden af et monument. Det nytter ikke noget, at monumentet er smukt vedligeholdt, hvis omgivelserne er tarvelige og dårligt vedligeholdt. Som tidligere påpeget skal byrummets monumenter indgå i en æstetisk og meningsfyldt sammenhæng med de landskabelige og bymæssige omgivelser. I Center for Park og Naturs driftsplaner indgår en formulering om det gartneriske vedligehold, der har til formål at sikre kvaliteten.

Formidling

Monumenterne er som nævnt et fysisk udtryk for byens og nationens identitet, set fra både borgernes og de besøgendes synsvinkel. Formidlingen af dem må derfor til enhver tid have en høj prioritet. Der er flere lag i denne formidling, og de bør alle varetages med største omhu. En række forskellige foranstaltninger og tiltag kan her komme på tale.

Skiltning

I 1996 fremlagde et udvalg med repræsentanter for Kunstakademiets Bibliotek, Foreningen for Hovedstadens Forskønnelse, Slots- og Ejendomsstyrelsen, Skov- og Naturstyrelsen og Kulturministeriet en registrant over statslige og forskellige private monumenter i hovedstadens offentlige rum med henblik på skiltning. Stadsarkitektens Direktorat deltog i planlægningen af projektets gennemførelse, således at også de kommunale monumenter kunne indgå i denne formidlingsmæssige helhed. I samarbejde med et team af arkitekter og designere blev der gennemført en skiltning af en stor del af byens monumenter i en æstetisk tilfredsstillende

udformning. Der er udarbejdet præcise retningslinjer for skiltens grafiske, layout- og materiale-mæssige udformning, så denne formidling også i fremtiden er sikret et ensartet udseende.

Målsætningen har først og fremmest været at drage den rent kunstneriske indsats frem af anonymiteten, mens det i andre tilfælde har været vigtigt at kaste lys over et motiv eller en afbildet person. Skiltet angiver de grundlæggende oplysninger om monumentets kunstner, titel, datering, opstillingsår, giver og ejer. Der er gennemført skiltning ved alle monumenter, der vurderes at have et væsentligt kunstnerisk, kulturbærende eller identitetsskabende udtryk, mens en række mere beskedne mindesmærker – ofte via selve inskriptionen – forklarer sig selv. De skilte monumenter er alle en del af den fælles kunst- og kulturhistoriske arv.

Hjemmeside

Mere viden i udbygget form har siden foråret 2004 kunnet indhentes på Teknik- og Miljøforvaltningens hjemmeside, www.kk.dk/monumenter. Den elektroniske formidling bliver løbende udbygget og forbedret med oplysninger, søgefunktioner og kortmateriale. Desuden kan man på hjemmesiden tilmelde sig et nyhedsbrev, som løbende bringer aktuelle oplysninger om Københavns Kommunes monumenter, herunder midlertidige kunstprojekter i byrummet.

Rådgivning

Netværk og samarbejder

I en række spørgsmål af æstetisk, konserverings- og restaureringsmæssig, teknisk og driftsmæssig art er det nødvendigt at inddrage såvel eksterne som interne samarbejdspartnere som rådgivende instanser.

Æstetisk og praktisk rådgivning

Beslutning om opstilling af et monument foretages i samråd med relevante centre i Teknik- og Miljøforvaltningen. I centrale spørgsmål på monumentområdet inddrages Teknik- og Miljøudvalget gennem indstillinger og får derved indflydelse på sådanne beslutninger.

Forvaltningens monumentansvarlige inddrages fra begyndelsen i enhver sag, hvor en offentlig udsmykning kommer på tale. Der indhentes ledningsoplysninger og gravetilladelser samt efter behov faglig ekspertise hos landskabsarkitekter, arkitekter, gartnere, trafikplanlæggere mm.

Eksternt er det vigtigt at kunne trække på et netværk af personer, der i det daglige beskæftiger sig med området i ind- og udland til gensidig inspiration og meningsudveksling. Et sådant netværk er opbygget i national og nordisk sammenhæng.

Konservatorrådgivning

Det løbende tilsyn med monumenternes tilstand påhviler den monumentansvarlige, men ansatte i produktionen ("folkene i marken") forventes også at indberette skader og hærværk. Gennem monumenthjemmesiden opfordres brugerne til det samme, ligesom i borgerportalen "Giv et praj".

Ved alvorligt hærværk og nedbrydning konsulteres en ekstern konservator eller konserveringstekniker. Der udarbejdes en konserveringsrapport, som lægges til grund for de bevaringsmæssige og dermed økonomiske konsekvenser. Ved større tiltag, som ikke kan afholdes over det almindelige monumentbudget, kan der ansøges internt om særbevilling, subsidiært søges skaffes midler ved fundraising. Er situationen akut, må der evt. findes hurtigere løsninger.

Andre samarbejdspartnere og entreprenører

I det løbende vedligeholdelses- og restaureringsarbejde anvendes eksterne, højt specialiserede samarbejdspartnere inden for antigraffiti, stenhuggeri og bronzestøberi.

Økonomi

Løbende vedligehold

I 2003 var budgetbevillingen på 330.000 kr., hvilket beløb kun rakte til de allermest nødtørftige vedligeholdelses- og bevaringsmæssige opgaver. I 2005 fik området tildelt 759.000 kr. og i 2011 862.000 kr. Midlerne anvendes dels til større forebyggende og bevarende opgaver, dels til løbende opgaver og uforudsete arbejder. De nødvendige vedligeholdelses- og bevaringsopgaver skal til enhver tid varetages på forsvarlig vis. Det er her på sin plads at pointere, at det at passe på kulturarven ikke blot er en mulighed, men en pligt.